



АНАЛІЗ застосування судами такого виду кримінального покарання, як штраф (витяг) *

Труднощі із застосуванням норм закону відповідно до окремих правил, установлених статтями 52, 53, 70, 71, 72, 82 КК

При вирішенні питання про призначення покарання за сукупністю злочинів відповідно до положень ст. 70 КК суд, беручи до уваги вимоги статей 65—69¹, 103 КК, повинен призначити покарання (основне, а за наявності підстав — і додаткове) окремо за кожний зі злочинів, які утворюють сукупність, а потім визначити остаточне покарання або шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, або шляхом повного чи часткового складання призначених за окремі злочини покарань. Зазначений порядок стосується як основних, так і додаткових покарань.

Зауважимо, що штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основні покарання складанню з іншими покараннями не підлягають.

Призначені за злочини, що входять у сукупність, додаткові покарання різних видів приєднуються до остаточного призначеного основного покарання і виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

Зі змісту закону вбачається, що призначення покарання за сукупністю злочинів проходить дві стадії:

- 1) суд призначає покарання окремо за кожен злочин;
- 2) суд призначає остаточне покарання за їх сукупністю.

Іноді у справі встановлено, що винний вчинив новий злочин у період відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). За таких обставин спочатку призначається покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК), а потім за сукупністю вироків (ст. 71 КК).

Установлені непоодинокі випадки порушення визначених законом правил призначення покарання.

Так, вироком Луцького міськрайонного суду від 1 жовтня 2012 р. С. (раніше судимий вироком цього ж суду від 15 жовтня 2009 р. за злочини, передбачені: ч. 1 ст. 204, ч. 3 ст. 204, ч. 2 ст. 216, ст. 75 КК, — до п'яти років позбавлення волі з конфіскацією товарів, помаркованих підробленими марками, з іспитовим строком на три роки), за злочини, передбачені: ч. 3 ст. 204 КК, призначено покарання — шість років позбавлення волі з вилученням та знищенням вироблених товарів і конфіскацією обладнання для їх виготовлення; ч. 2 ст. 216 КК, — штраф в розмірі 51 тис. грн з конфіскацією промаркованих підробленими марками товарів. При цьому без призначення покарання за сукупністю злочинів відповідно до ст. 70 КК суд відразу на підставі ст. 71 КК за сукупністю вироків шляхом приєднання до покарання, призначеного за ч. 3 ст. 204 КК, за цим вироком приєднав частину невідбутого покарання у виді шести місяців позбавлення волі за вироком від 15 жовтня 2009 р. та остаточного визначив покарання у виді шести років шести місяців позбавлення волі, з вилученням і знищенням вироблених товарів та з конфіскацією обладнання для її виготовлення. Відповідно до ч. 3 ст. 72 КК основне покарання у виді штрафу суд постановив виконувати самостійно.

Зазначений вирок щодо С. ухвалою Апеляційного суду Волинської обл. від 7 грудня 2012 р. скасовано лише з підстав неповноти судового слідства. Повертаючи справу на новий судовий розгляд, колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду не звернула уваги на те, що покарання С. обрано з порушенням вимог статей 70, 71 КК.

Відповідно до ст. 33 КК сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 5. — С. 24—40.

злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких їй не було засуджено.

Так, вироком Локачинського районного суду Волинської обл. від 29 травня 2012 р. Б. за вчинення двох тотожних злочинів, які кваліфікуються за одним і тим же законом, двічі за ч. 1 ст. 204 КК призначено покарання у виді штрафу розміром 17 тис. грн. На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом часткового складання призначених покарань остаточно призначено штраф у розмірі 20 тис. грн з конфіскацією незаконно виготовленої продукції. Апеляційний суд Волинської обл. виправив помилку суду першої інстанції шляхом зміни вироку, визнавши зайвою додаткову кваліфікацію за ч. 1 ст. 204 КК, і призначив Б. покарання у виді штрафу в розмірі 17 тис. грн. З вироку також виключено застосування до засудженої ч. 1 ст. 70 КК.

Вироком Жовтневого районного суду Миколаївської обл. від 11 грудня 2012 р. Л. за злочин, передбачений ч. 3 ст. 212 КК, призначено покарання у виді штрафу розміром 2 млн 974 тис. 364 грн 45 коп. з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на два роки, з конфіскацією усього належного майна; за ч. 1 ст. 366 КК — покарання у виді обмеження волі строком на один рік шість місяців з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на один рік шість місяців; за ч. 3 ст. 358 КК — у виді обмеження волі строком на один рік шість місяців. На підставі ч. 1 ст. 70 КК шляхом часткового складання покарань остаточно призначено покарання у виді штрафу в сумі 2 млн. 974 тис. 364 грн 45 коп. з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на три роки, з конфіскацією усього належного їй майна та обмеження волі строком на два роки.

На підставі ст. 75 КК Л. звільнено від відбування призначеного їй покарання у виді обмеження волі з випробуванням на два роки, з покладанням на неї обов'язків відповідно до пунктів 2, 3, 4 ст. 76 КК.

Судом також постановлено стягнути із засудженої на користь держави матеріальну шкоду.

Вносячи зміни у зазначений вирок Жовтневого районного суду, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Миколаївської обл. вказала, що суд неправильно застосував кримінальний закон (статті 70, 75

КК), призначивши остаточно покарання за сукупністю злочинів і подальшого звільнення Л. від основного покарання у виді обмеження волі з іспитовим строком, а також порушив вимоги ч. 3 ст. 5 КК, оскільки застосував усі положення нового закону — як ті, що пом'якшують, так і ті, що посилюють кримінальну відповідальність, а тому неправильно визначив розмір штрафу за ч. 3 ст. 212 КК в редакції Закону, який набрав законної сили 17 січня 2012 р.

З огляду на це ухвалою Апеляційного суду Миколаївської обл. від 5 березня 2013 р. вирок щодо Л. змінено в частині призначення покарання і постановлено вважати її засудженою за ч. 3 ст. 212 КК до покарання у виді штрафу в розмірі 17 тис. грн з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на два роки; за ч. 1 ст. 366 КК — до одного року шести місяців обмеження волі з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на один рік шість місяців; за ч. 3 ст. 358 КК — до одного року п'яти місяців обмеження волі. На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 366 КК, ч. 3 ст. 358 КК, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим Л. постановлено вважати засудженою до одного року шести місяців обмеження волі з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на два роки зі звільненням на підставі ст. 75 КК від відбування призначеного їй основного покарання у виді обмеження волі з випробуванням на два роки, з покладанням на неї обов'язків відповідно до пунктів 2, 3, 4 ст. 76 КК.

Наведений приклад також свідчить про те, що значною проблемою у застосуванні кримінального покарання за злочини у сфері господарської діяльності є встановлення у санкціях окремих статей Особливої частини КК двох обов'язкових видів майнових покарань — основного й додаткового. Йдеться, зокрема, про санкції ч. 3 ст. 212 КК, а також ч. 3 ст. 212¹ КК та ч. 2 ст. 233 КК, в яких встановлено безальтернативне основне покарання у виді штрафу на суму понад десять тисяч нмдг та одночасно обов'язкове додаткове покарання — конфіскація майна. Законірно виникає питання: як у законний спосіб винній особі одержати протягом року кошти, необхідні для сплати штрафу, якщо все майно вже конфісковане, а річна заробітна плата навіть за висококваліфіковану працю в десятки, а іноді і в сотні разів є меншою від розміру штрафу?

Висновок один: незалежно від призначення покарання у виді штрафу засуджена особа не зможе в подальшому його сплатити та уникнути покарання у виді позбавлення волі на тривалі строки. Така ситуація, безумовно, є неприпустимою.

Ось ще один приклад одночасного призначення майнових покарань, наведений авторами узагальнення Апеляційного суду Полтавської обл.

Вироком Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської обл. від 1 березня 2012 р. П. за злочини, передбачені: ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 366 КК, на підставі ч. 1 ст. 70 КК призначено остаточне покарання у виді штрафу в сумі 340 тис. грн з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з обчисленням і нарахуванням податків, на строк три роки, з конфіскацією усього належного йому майна. Ухвалою Апеляційного суду Полтавської обл. від 19 червня 2012 р. вирок залишено без змін.

Проблема одночасного призначення декількох видів майнових покарань є не новою і для науки кримінального права. Так, В.П. Козирева, аналізуючи цю проблему, зазначала, що, виходячи з принципу гуманізму призначення покарання, застосування покарань майнового характеру не повинно приводити засудженого до стану повного позбавлення майна або основних соціальних благ. У призначенні покарань майнового характеру принцип законності забезпечується виконанням нормативних приписів з обов'язковим урахуванням їх особливостей. За вчинення одного злочину засудженому може бути призначене лише одне покарання майнового характеру¹.

Отже, на нашу думку, така позиція є правильною: за один злочин не може бути встановлено більш ніж одне майнове покарання, оскільки це неминуче призведе до неможливості виконання вироку.

Відповідно до вимог чинного законодавства у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими статтями 71, 72 КК.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 75 КК та змісту ч. 3 ст. 78 КК, у разі вчинення особою під час іспитового строку нового злочину суди мають розцінювати це як порушення умов застосування ст. 75 КК про звільнення від відбування покарання з випробуванням і призначити покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК. У таких

випадках повторне звільнення від відбування покарання з випробуванням є неприпустимим.

У разі засудження особи за злочин, учинений в період іспитового строку за попереднім вироком, визначеним у порядку статей 75, 79, 104 КК, та призначення покарання, яке згідно з ч. 3 ст. 72 КК за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарань не підлягає, суд, незважаючи на це, має застосувати вимоги ст. 71 КК і визначити за сукупністю вироків таке остаточне покарання, яке має бути більшим як від покарання, призначеного за новий злочин, так і від невідбутої частини покарання за попереднім вироком. У такому випадку суд визначає остаточне покарання у виді сукупності невідбутої частини покарання за попереднім вироком та покарання за новим вироком, ухваливши рішення про їх самостійне виконання. Пленум Верховного Суду України у п. 26 Постанови № 7 роз'яснив, що коли особа була засуджена до позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 104 КК) або була звільнена від відбування позбавлення волі умовно-достроково (статті 81, 107 КК) і в період іспитового строку або строку умовно-дострокового звільнення вчинила новий злочин, суд зобов'язаний визначити остаточне покарання у виді позбавлення волі й тоді, коли останнім за часом вироком призначаються більш м'які види покарання.

Апеляційний суд Рівненської обл. в узагальненні навів приклад, який свідчить про помилки, що допускають суди з цих питань.

Наприклад, Особа, раніше засуджена за злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК, до позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК, в період іспитового строку знову вчинила корисливий злочин. Суд Костопільського району Рівненської обл. вироком від 18 травня 2012 р. Особі за злочин, передбачений ч. 2 ст. 185 КК, призначив покарання із застосуванням ст. 69 КК у виді штрафу в розмірі 595 грн і не визначив остаточне покарання за сукупністю вироків, у тому числі не призначивши покарання у виді реального позбавлення волі.

Такі приклади порушення вимог ст. 75 КК, обов'язковою умовою якої є невчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину і виконання покладених на нього обов'язків, є непоодинокими у судовій практиці місцевих судів Рівненської обл. При цьому суди, посиляючись на ч. 3 ст. 72 КК, помилково визнають, що в разі вчинення особою нового злочину під час іспитового строку і призначення за новий злочин

¹ Див.: Козирева В.П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. — Київ, 2007. — http://dysertaciya.org.ua/dysertaciya_1_1094.html

покарання у виді штрафу, покарання за попереднім вироком і нове покарання складанню не підлягають і виконуються самостійно, а тому ст. 71 КК не застосовується і попереднє покарання у виді позбавлення чи обмеження волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням не може замінюватись на реальне позбавлення чи обмеження волі.

Приклади хибної практики призначення покарання за сукупністю вироків наведено і в узагальненні Апеляційного суду Хмельницької обл., зокрема Теофіпольського районного суду.

Так, К., засуджений 20 березня 2012 р. на п'ять років позбавлення волі за вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, в тому числі за їх незаконний збут, та на підставі ст. 75 КК звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки, в період іспитового строку вчинив новий злочин. Однак, незважаючи на те, що К. порушив умови застосування ст. 75 КК, новий злочин вчинив в період іспитового строку, на порушення вимог статей 71, 75, 78 КК вироком Теофіпольського районного суду від 12 грудня 2012 р. останньому за злочин, передбачений ст. 128 КК, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 850 грн, яке без застосування ст. 71 КК постановлено виконувати самостійно.

Інший приклад щодо засудженого Б., який раніше чотири рази притягувався до кримінальної відповідальності, і будучи щоразу звільненим від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком, в період іспитового строку вчинив новий злочин, за який вироком Теофіпольського районного суду від 13 вересня 2012 р. був визнаний винним за ч. 2 ст. 185 КК та із застосуванням ст. 69 КК засуджений до покарання у виді штрафу в розмірі 1 тис. грн. У цьому випадку суд хоча і застосував вимоги ст. 71 КК та призначив остаточне покарання за сукупністю вироків, однак постановив: попередній вирок щодо Б., яким його було звільнено від відбування покарання з випробуванням, з іспитовим строком на один рік ішість місяців, виконувати самостійно.

У зазначених випадках суд, незважаючи на те, що засуджені порушили умови застосування ст. 75 КК, за сукупністю вироків покарання їм не призначив, а фактично застосував повторне звільнення від відбування покарання з випробуванням, що є неприпустимим і призвело до уникнення винними особами встановленої законом відповідальності та покарання.

Слід зауважити, що такі помилки мають системний характер та допускалися й іншими судами області, зокрема Хмельницьким

міськрайонним, районними Старосинявським і Старокостянтинівським та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 70 КК при складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, встановлених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання.

При цьому суд визначає, яке з покарань, призначених за окремі злочини, є більш суворим, виходячи з його виду, — якщо покарання різних видів, чи з його розміру, — якщо покарання одного виду.

На порушення зазначених вимог закону Славуцький міськрайонний суд Хмельницької обл. вироком від 26 березня 2012 р. при призначенні засудженій Д. за ч. 1 ст. 358 КК і ч. 1 ст. 366 КК остаточного покарання за сукупністю злочинів на підставі ч. 1 ст. 70 КК у виді штрафу в розмірі 5 тис. 950 грн (триста п'ятдесят нмдг) перевищив встановлені розміри даного виду покарання, передбачені санкцією ч. 1 ст. 366 КК (санкція цього закону на час вчинення злочину — до двохсот п'ятдесяти нмдг).

Суди не завжди правильно застосовують положення ст. 70 КК при обранні принципу призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів.

Наприклад, П. вироком Хмельницького міськрайонного суду від 14 червня 2012 р. за злочини, передбачені частинами 1, 4 ст. 358 КК, призначено покарання у виді штрафу розміром 750 грн та 510 грн відповідно. Проте, призначаючи П. остаточне покарання за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд остаточно визначив йому до сплати 1 тис. грн, чим порушив принцип поглинення покарання (оскільки фактично застосував принцип часткового складання покарань).

Заміна іншого покарання штрафом

Згідно з п. 2 розд. II Прикінцевих та перехідних положень Закону № 4025-VI особам, які відбувають покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту, обмеження чи позбавлення волі за вчинення злочинів, за які цим Законом передбачається встановлення основного покарання лише у виді штрафу, невідбута частина покарання знижується до відповідного розміру штрафу. Розмір штрафу особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, визначається, виходячи із строку невідбутого покарання шляхом його перерахунку за правилами, встановленими ч. 5 ст. 53 КК. Розмір штрафу особам, які

відбувають покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту або обмеження волі, визначається, виходячи зі строку невідбутого покарання, шляхом його перерахунку на покарання у виді позбавлення волі за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК, та наступного перерахунку за правилами, встановленими ч. 5 ст. 53 КК.

Слід констатувати, що у передбаченій ст. 51 КК системі покарань штраф знаходиться на першому місці, тобто розцінюється як найменш тяжке покарання. Після внесення змін у ст. 12 та ст. 53 КК Законом № 4025-VI редакція ст. 51 КК залишилася незмінною.

Проте аналіз показав, що штраф для засудженої особи не завжди є найменш тяжким покаранням.

Наприклад, вироком Любешівського районного суду Волинської обл. від 29 серпня 2011 р. С. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 203¹ КК, призначено покарання у виді одного року виправних робіт з відрахуванням 20 % від заробітку в дохід держави. Оскільки санкція вказаної частини статті в редакції Закону № 4025-VI встановила інший, менш тяжкий вид покарання — штраф від трьох до п'яти тисяч нмдг, постановою Ковельського міськрайонного суду Волинської обл. від 20 березня 2012 р. відповідно до п. 2 розд. II Прикінцевих та перехідних положень цього Закону в порядку виконання вироку замінено невідбуті вісім місяців виправних робіт спочатку на позбавлення волі, а потім на штраф — згідно із ч. 5 ст. 53 КК у розмірі 7 тис. 616 грн, а це є значно більше, ніж було б відраховано від мінімального заробітку засудженої протягом невідбутих восьми місяців виправних робіт (із розрахунку, що її заробіток в місяць становив 1 тис. 300 грн, то за вісім місяців вона мала сплатити 2 тис. 80 грн).

Після заміни покарання С. в місячний термін штраф не сплатила через скрутне матеріальне становище, оскільки її заробітна плата становила 1 тис. 300 грн, яку вона не отримувала, мала великі борги за комунальні послуги. Постановою того ж суду від 9 серпня 2012 р. штраф замінено на громадські роботи строком 240 год.

В узагальненні судової практики Апеляційного суду Львівської обл. зазначається, що доцільно звернути увагу на той факт, що, змінюючи більш тяжкий вид покарання на більш м'який за вчинення окремих категорій злочинів, санкції яких зазнали змін у зв'язку з дією Закону № 4025-VI, законодавець водночас збільшив розмір штрафу. При цьому, як засвідчив аналіз, не повною мірою враховано суб'єкта злочину, зокрема за ч. 1 ст. 204 КК. Як правило, суб'єктами

цього злочину, що притягались до відповідальності, є особи, які не працевлаштовані, мали на утриманні інших осіб, здійснювали збут незаконно виготовлених алкогольних напоїв у невеликих кількостях не для збагачення, а заради отримання грошових коштів на забезпечення мінімальних життєвих потреб.

Разом з тим санкція ч. 1 ст. 204 КК передбачає безальтернативне мінімальне покарання у виді штрафу, розмір якого становить тисячу нмдг, що дорівнює 17 тис. грн.

Наприклад, Франківський районний суд м. Львова згідно з вимогами ст. 409 КПК розглянув клопотання про приведення вироку від 23 лютого 2012 р. у кримінальній справі про засудження В., який набрав законної сили, у відповідність до вимог Закону № 4025-VI. За результатами розгляду судом клопотання ухвалено постанову, якою призначено В. покарання за ч. 1 ст. 204 КК у виді одного року обмеження волі замінено на штраф і визначено порядок виконання вироку окремо в частині засудження до штрафу (за ч. 1 ст. 204 КК) та окремо в частині позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК (за ч. 1 ст. 185 КК).

У наведеній кримінальній справі В. просила суд не змінювати вирок та залишити їй міру покарання, призначену вироком за ч. 1 ст. 204 КК і на підставі ст. 70 КК у виді одного року позбавлення волі зі звільненням відповідно до ст. 75 КК від відбування покарання з випробуванням та іспитовим строком в один рік, мотивуючи тим, що у випадку призначення за один із злочинів замість обмеження волі — штрафу, вона не зможе його виконати, оскільки не має коштів для сплати. Обмеження волі, яке за сукупністю злочинів з покаранням у виді позбавлення волі та визначенням остаточного покарання у виді позбавлення волі давало змогу застосувати ст. 75 КК і призначити покарання з випробуванням та іспитовим строком, у цьому випадку для неї є більш м'яким покаранням, ніж штраф та ще й позбавлення волі з випробуванням.

Таким чином, перед судом виникло питання: з одного боку, зважаючи на вимоги ч. 1 ст. 5 КК, суд зобов'язаний застосувати вид покарання, що згідно із законодавчою класифікацією є більш м'яким, тоді як, з другого боку, для підсудного він значно тяжчий, і його виконання наперед стає неможливим.

Слід визнати, що за наведених вище умов порушуються загальні засади призначення покарання, як це визначено у ст. 65 КК, згідно з якою особи, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення

та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання, передбачений за вчинений злочин, призначається лише у разі, якщо менш суворого виду покарання буде недостатньо для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. А в зазначеному випадку склалася ситуація, коли, навпаки, більш м'яке покарання, встановлене санкцією статті (штраф), стає для засудженої особи більш суворим покаранням.

Заміна штрафу іншим покаранням

Багато питань виникає у судів при застосуванні ч. 5 ст. 53 КК, яка передбачає, що у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч нмдг та за відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: одна година громадських робіт за один установлений законодавством нмдг, або виправними роботами із розрахунку: один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством нмдг, але на строк не більше двох років.

Автори узагальнення Апеляційного суду Донецької обл. звернули увагу на таке. При заміні призначеного вироком і несплаченого штрафу в розмірі не більше трьох тисяч нмдг, виходячи із вимог ч. 5 ст. 53 КК, у випадку несплати призначеного за злочин покарання у виді штрафу в розмірі однієї тисячі нмдг, що відповідає сумі у 17 тис. грн, суд, виходячи з буквального тлумачення норми закону, повинен за наявності для того підстав замінити зазначене покарання на покарання у виді 1 тис. год. громадських робіт, тоді як у ч. 2 ст. 56 КК граничний розмір громадських робіт визначений у 240 год.

В іншому випадку при заміні призначеного засудженому штрафу в розмірі п'ятдесяти нмдг, що становить 850 грн, на громадські роботи, виходячи з передбаченого ч. 5 ст. 53 КК способу розрахунку, такий вид покарання суд має замінити на 50 год. громадських робіт, тоді як ч. 2 ст. 56 КК мінімальний розмір громадських робіт визначений — 60 год.

У судовій практиці суди вирішують ці питання по-різному.

Так, постановою Артемівського міськрайонного суду Донецької обл. від 27 липня 2012 р П., засудженій за злочин, передбачений ч. 1 ст. 190 КК, до покарання у виді п'ятдесяти нмдг, що відповідає розміру 850 грн, несплачену суму штрафу замінено покаранням у виді 240 год. громадських робіт.

Постановою Єнакіївського міського суду Донецької обл. від 24 жовтня 2012 р. К., засудженому

за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК, до покарання у виді штрафу розміром 1 тис. грн, несплачену суму штрафу замінено покаранням у виді 240 год. громадських робіт.

Із узагальнення Апеляційного суду Донецької обл. вбачається, що такі випадки непоодинокі.

Апеляційний суд Закарпатської обл. в узагальненні навів такі приклади.

Постановою Воловецького районного суду цієї області від 14 грудня 2012 р. Д. замінено штраф у сумі 510 грн, призначений вироком цього ж суду від 13 лютого 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 190 КК, на 60 год. громадських робіт.

Мукачівський міськрайонний суд вироком від 17 серпня 2012 р. Ч. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 310 КК, призначив покарання у виді штрафу в розмірі 2 тис. 550 грн. Враховуючи, що штраф у зазначеній сумі засудженим в добровільному порядку в повному обсязі не сплачено, суд, дослідивши докази про те, що засуджений ніде не працює і не має фінансової можливості сплатити штраф, дійшов висновку про заміну Ч. несплаченої суми штрафу в розмірі ста п'ятдесяти нмдг на 150 год. громадських робіт.

В іншій справі цей же суд вироком від 28 грудня 2012 р. Л. за злочини, передбачені ч. 1 ст. 358 КК та ч. 4 ст. 388 КК, на підставі ст. 70 КК призначив покарання у виді штрафу розміром 1 тис. 190 грн. За заявою засудженої у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем та неможливістю сплатити штраф одним платежем постановою від 18 червня 2012 р. суд розстрочив виплату штрафу на шість місяців зі сплатою 198 грн 33 коп. щомісяця. Оскільки засуджена не сплатила повністю штраф і у визначений судом строк розстрочки, несплачену суму штрафу у розмірі 340 грн їй було замінено на 20 год. громадських робіт.

Аналогічний приклад наведено Апеляційним судом Черкаської обл.

Так, вироком Шполянського районного суду від 3 травня 2012 р. Д. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК, призначено штраф у розмірі п'ятдесяти нмдг, що дорівнює 850 грн. Згідно із ч. 4 ст. 53 КК засудженого зобов'язали сплатити штраф з розстрочкою: у травні — 500 грн, червні — 350 грн. Постановою цього ж суду 20 вересня 2012 р. замінено Д. несплачену суму штрафу в розмірі 350 грн на громадські роботи строком 20 год. за місцем проживання, оскільки станом на 20 вересня 2012 р. засуджений Д. сплатив 500 грн штрафу, а 350 грн сплачено не було.

Автори узагальнення Апеляційного суду Тернопільської обл. також повідомили, що суди

неоднаково вирішують питання заміни штрафу громадськими роботами.

Так, Тернопільським міськрайонним судом вироком від 29 серпня 2012 р. С. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 185 КК, призначено покарання у виді штрафу розміром 850 грн. Оскільки засуджений у встановлений термін до 17 жовтня 2012 р. штраф не сплатив, постановою цього ж суду від 20 грудня 2012 р. покарання у виді штрафу 850 грн замінено на 50 год. громадських робіт.

В інших справах: постановою Борицівського районного суду від 5 листопада 2012 р. засудженій К. покарання у виді 1 тис. 700 грн штрафу замінено на 100 год. громадських робіт; постановою Бучацького районного суду від 18 травня 2012 р. засудженій С. покарання у виді штрафу 850 грн замінено на 50 год. громадських робіт; постановою Збаразького районного суду від 14 червня 2012 р. засудженому М. покарання у виді штрафу 850 грн замінено на 240 год. громадських робіт.

Апеляційний суд Волинської обл. наводить в узагальненні приклади заміни штрафу громадськими роботами у випадках, коли, виходячи з положень ч. 5 ст. 53 КК, розрахунок строку громадських робіт значно перевищує строк, встановлений для цього покарання у ст. 56 КК.

Так, ухвалою Камінь-Каширського районного суду від 29 листопада 2012 р. замінено покарання, призначене К. вироком цього ж суду від 20 січня 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 204 КК, у виді штрафу в розмірі 8 тис. 670 грн на 240 год. громадських робіт. При цьому суд перевірів можливість сплати даного штрафу, у тому числі з розстрочкою платежу. І лише встановивши, що особа не має самостійного заробітку, є одинокою матір'ю двох малолітніх дітей, усі вони потерпілі від аварії на ЧАЕС, в засудженій немає власного житла, земельної ділянки для отримання доходів, замінив штраф на громадські роботи. Призначаючи громадські роботи в розмірі значно меншому, ніж визначено розрахунком, передбаченим у ч. 5 ст. 53 КК (8 тис. 670 грн — 480,6 год.), суд послався на ч. 2 ст. 56 КК, яка передбачає максимальний строк громадських робіт — 240 год.

В іншій справі без встановлення даних про відсутність підстав для розстрочки штрафу у розмірі 10 тис. грн, призначеного М. за вироком Рожищенського районного суду від 14 лютого 2012 р. цей же суд своєю постановою від 6 квітня 2012 р. замінив покарання у виді штрафу на 240 год. громадських робіт, що значно менше, ніж визначено розрахунком, передбаченим у ч. 5 ст. 53 КК (10 тис. грн — 588 год.); суд послався на ч. 2 ст. 56 КК.

Інакше вирішив це питання Артемівський міськрайонний суд Донецької обл., який постановою від 25 червня 2012 р. замінив К., засудженому за злочини, передбачені ч. 3 ст. 28, частинами 1, 2, 3 ст. 204, ч. 2 ст. 216 КК, до покарання у виді штрафу 34 тис. грн, несплачену суму штрафу — 22 тис. 200 грн на покарання у виді 1 тис. 306 год. громадських робіт.

Неоднакове розуміння судами цього питання зумовлено недосконалістю законодавства, зокрема ч. 5 ст. 53 КК. Вона знаходиться у логічній невідповідності з ч. 2 ст. 56 і ч. 1 ст. 100 КК.

Оскільки при заміні штрафу на громадські роботи граничний розмір громадських робіт у ч. 5 ст. 53 КК не встановлено, очевидним є те, що він не може перевищувати граничного розміру громадських робіт, визначеного у ч. 2 ст. 56 КК — 240 год., а для неповнолітніх визначеного у ч. 1 ст. 100 КК — 120 год.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі нмдг, призначеного як основне покарання, та за відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі з розрахунку: один день позбавлення волі за вісім нмдг у таких межах:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі — у разі призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі — у разі призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі — у разі призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Таку заміну несплаченої суми штрафу іншими видами покарання застосовують тоді, коли неможливість сплати виникла у зв'язку з об'єктивними причинами: відсутністю заробітної плати, грошових заощаджень, майна, інших доходів, на які може бути звернено стягнення.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк перевищує встановлені відповідною частиною статті межі, суд має право замінити покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості, зазначеного частиною статті.

Наприклад, вироком Бузького районного суду Львівської обл. від 28 листопада 2012 р. П. за вчинення злочинів, передбачених: ч. 3 ст. 212 КК, — призначено покарання у виді штрафу 1 млн 227 тис. 781 грн 56 коп. з позбавленням права займатися підприємницькою діяльністю строком

на три роки, з конфіскацією всього належного їй майна; ч. 1 ст. 358 КК, — у виді штрафу в сумі 510 грн; ч. 3 ст. 358 КК, — один рік позбавлення волі; на підставі ст. 70 КК призначено остаточне покарання у виді штрафу розміром 1 млн. 227 тис. 781 грн 56 коп. з позбавленням права займатися підприємницькою діяльністю строком на три роки з конфіскацією усього належного їй майна, та у виді одного року позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання на підставі ст. 79 КК з іспитовим строком один рік. Вирок, незважаючи на неправильність призначеного покарання, не оскаржувався.

На час проведення узагальнення Апеляційним судом Львівської обл. штраф сплачено не було, а тому справу призначено до розгляду для заміни штрафу на покарання у виді позбавлення волі.

Апеляційний суд Львівської обл. в узагальненні зазначив, що суди у зв'язку з масовою несплатою засудженими накладених на них штрафів почали замінювати штраф позбавленням волі (як це передбачено у ч. 5 нової редакції ст. 53 КК), унаслідок чого кількість осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за економічні злочини, і тривалість строків позбавлення волі для цієї категорії осіб постійно збільшуються. Таким чином, надмірні розміри штрафів, попри задекларовану мету гуманізації покарань за економічні злочини, по суті провокують збільшення кількості випадків застосування покарання у виді позбавлення волі за економічні злочини.

Слід звернути увагу, що у новій редакції ч. 5 ст. 53 КК законодавець вказує, що «...у разі несплати штрафу... суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі...». Таке формулювання не враховує причин несплати (особа не може сплатити штраф з об'єктивних причин чи ухиляється від сплати штрафу, бо не бажає його платити). Тому бажано, щоб ця норма закону була доповнена словами: «якщо особа ухиляється від сплати штрафу».

Апеляційний суд Львівської обл. пропонує відмовитися від припису про накладення штрафу в розмірі, не меншому за розмір завданої злочином шкоди, що міститься в ч. 2 ст. 53 КК. Розмір штрафу як виду покарання має точно визначати закон, а суд повинен призначати штраф виключно в межах, передбачених відповідною статтею Особливої частини КК.

У судовій практиці виникли труднощі з вирішенням питання виконання вироків саме в частині визначення ініціатора внесення клопотання про заміну несплаченого штрафу іншим видом

покарання, або про звільнення від відбування штрафу засудженим.

Апеляційний суд Полтавської обл. повідомив, що протягом 2012 р. судами області в порядку виконання вироків суду, якими було призначене основне покарання у виді штрафу, 70 особам штраф замінений громадськими роботами та 2 особам — виправними роботами.

Причому зі змісту наданих місцевими судами копій постанов з цього приводу випливає, що питання про заміну штрафу іншими видами покарання в деяких випадках ініціювалося або секретарем суду, або державним виконавцем. Зі змісту інших постанов взагалі не зрозуміло, ким порушувалося питання про заміну покарання.

Наприклад, постановою Гребінківського районного суду Полтавської обл. від 13 серпня 2012 р. вирішено питання про заміну несплаченої суми штрафу у розмірі 1 тис. 700 грн, який був призначений вироком цього суду К. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 185 КК, на покарання у виді 100 год. громадських робіт. Зі змісту вказаної постанови вбачається, що у цьому випадку ініціатором подання щодо зміни покарання під час виконання вироку був старший секретар Гребінківського районного суду.

Аналогічно вирішилось таке питання і Зінківським районним судом Полтавської обл. щодо засудженого Б.

До Ленінського районного суду м. Полтави з питаннями про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53 КК щодо засудженого П. звернувся державний виконавець Ленінського ВДВС Полтавського міського управління юстиції. Суд подання задовольнив і П. замінено покарання у виді штрафу в розмірі 1 тис. 700 грн на покарання у виді 240 год. громадських робіт.

Такі труднощі виникали у зв'язку з відсутністю чіткої регламентації цього питання у законодавстві України.

Однак слід звернути увагу, що цю проблему вирішено у ч. 1 ст. 539 КПК в редакції 2012 р.: «питання, які виникають під час та після виконання вироку, вирішуються судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом».

Зі змісту ч. 2 п. 4 ст. 539 КПК вбачається, що клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, подається: до суду, який ухвалив вирок, — у разі необхідності вирішення питань, передбачених у тому числі

п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК (в частині клопотання про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53 КК).

Складні питання, що стосуються розстрочки штрафу

Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК з урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року, тобто максимальний термін, на який може бути розстрочена виплата штрафу, законодавцем встановлюється в один рік.

Разом з тим неодноразово траплялися випадки, коли суди, розглядаючи заяву засудженого про розстрочку сплати штрафу, на порушення вимог ч. 4 ст. 53 КК приймають рішення про його розстрочку на більший термін, ніж передбачено законом, обґрунтовуючи таке рішення відсутністю у винної особи можливостей для сплати штрафу.

Наприклад, постановою Ізюмського міського районного суду Харківської обл. від 12 квітня 2012 р. було задоволено частково заяву Г., який прохав розстрочити несплачену суму штрафу — 8 тис. 500 грн, на чотири роки. Суд, враховуючи, що Г. інвалід 2 групи, крім пенсії не має іншого джерела доходу та утримує двох неповнолітніх дітей, прийняв рішення про розстрочку сплати штрафу за вироком Ізюмського міськрайонного суду від 1 березня 2012 р. строком на два роки.

Постановою Первомайського міськрайонного суду від 4 травня 2012 р. було також задоволено частково заяву засудженої Ю., яка просила розстрочити їй несплачений штраф у сумі 8 тис. 500 грн на п'ять років. Суд, враховуючи сімейний стан, скрутне матеріальне становище Ю., розстрочив на три роки виконання вироку зі сплати штрафу від 30 січня 2012 р.

Вироком Брянківського суду Луганської обл. від 24 травня 2012 р. Л. за злочин, передбачений ч. 3 ст. 28 і ч. 2 ст. 205 КК, призначено покарання у виді штрафу у розмірі 38 тис. 250 грн. Постановою Брянківського суду від 16 липня 2012 р. за клопотанням засудженого було розстрочено виплату вказаного у вироку штрафу певними частинами — по 200 грн щомісячно до виплати суми штрафу, оскільки засуджений має щомісячний дохід 1 тис. 113 грн, на його утриманні перебувають батьки-пенсіонери, і він не в змозі погасити заборгованість в установленій законом строк.

Судова практика показує, що розстрочку зі сплати штрафу необхідно збільшити до реального терміну, або взагалі не обмежувати законодавчо, а визначати має суд з урахуванням реальних

можливостей винної особи стосовно сплати штрафу.

Оскільки законом передбачено, що суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року, то суд обов'язково має вказати розмір штрафу, а також певні частини, якими він буде виплачуватися і протягом якого строку.

Водночас деякі судді призначають штраф із розстрочкою без визначення певних частин, якими повинна проводитись виплата.

Наприклад, постановою Білопільського районного суду Сумської обл. від 12 вересня 2012 р. С. розстрочено сплату штрафу в розмірі 17 тис. грн, призначеного за вироком Білопільського районного суду від 23 травня 2012 р., строком на один рік.

В іншій справі Г. вироком Нетішинського міського суду Хмельницької обл. від 18 травня 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 203² КК, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 60 тис. грн з конфіскацією гральних автоматів. У подальшому цей же суд своєю ухвалою від 8 жовтня 2012 р. розстрочив Г. сплату штрафу, встановленого вироком зазначеного суду, на один рік, при цьому не визначив, в які строки та якими частинами повинні проводитися платежі, що ускладнює в подальшому виконання судового рішення, а подекуди робить таке виконання неможливим.

Інший приклад: С. вироком Летичівського районного суду Хмельницької обл. від 2 березня 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 125 КК, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 1 тис. грн. Цим же вироком вирішено питання про розстрочку засудженій штрафу на три місяці, проте не встановлено розмір таких виплат.

Правильними є рішення суддів, які, призначаючи штраф із розстрочкою, в резолютивній частині вироку зазначають загальний строк розстрочки (до одного року), періодичність сплати штрафу, розмір частини штрафу, яку повинен сплатити засуджений.

Закон визначає, що суд може призначити штраф із розстрочкою з урахуванням майнового стану особи (ч. 4 ст. 53 КК). Очевидно, що аргументи стосовно неможливості сплати штрафу одночасно мають бути вагомими.

В узагальненні судової практики Волинської обл. наведено приклад за кримінальною справою щодо Н., якому вироком Ківерцівського районного суду за злочини, передбачені ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 213, ч. 2 ст. 366, ч. 1 ст. 70 КК, призначено покарання у виді п'яти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати

посади, пов'язані з організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями у сфері підприємницької діяльності, на три роки та з конфіскацією усього належного йому майна.

Під час виконання вироку йому було замінено невідбуте покарання на штраф у розмірі 157 тис. 80 грн та розстрочено його виплату на шість місяців — по 26 тис. 180 грн щомісячно. При цьому у справі відсутні будь-які документи про майновий стан засудженого і його можливість сплатити такий штраф. Судом у ході розгляду справи будь-яких заходів для з'ясування обставин, пов'язаних з неможливістю сплати засудженим штрафу, вжито не було. Таким чином, суд призначив штраф із розстрочкою без урахування майнового стану засудженого.

* * *

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що таке майнове покарання, як штраф, є досить ефективним засобом впливу на осіб, які вчинили певні злочини насамперед у сфері господарської діяльності. Але належна його ефективність можлива лише за умови розумного і домірного застосування обмежень майнових прав осіб, коли, з одного боку, ці обмеження є відчутними для засудженого і здатні здійснити попереджувальний вплив на його поведінку та поведінку інших осіб, з другого, — не ставлять винну особу в ситуацію неможливості з об'єктивних причин виконати призначене йому покарання.

Зважаючи на це, положення Закону № 4025-VI потребують вдосконалення.

Одночасно кримінальне законодавство, що передбачає покарання у виді штрафу, потребує змін і доповнень, а саме:

а) термін, на який може бути розстрочена сплата штрафу, має визначатися судом з урахуванням майнового стану засудженого і його можливості сплатити штраф в певному розмірі;

б) заміна несплаченого штрафу позбавленням волі має відбуватися лише за умови ухилення від його сплати;

в) неприпустимим є встановлення в санкціях статей КК можливості одночасного застосування за один злочин більш ніж одного покарання, яке обмежує майнові права особи; на підставі цього пропонується виключити із санкцій ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹ та ч. 2 ст. 233 КК додаткове покарання у виді конфіскації майна, оскільки його застосування унеможливує виконання основного покарання за ці злочини у виді штрафу;

г) неможливою вбачається наявність у КК відносно невизначених санкцій, тобто таких, у яких законодавцем надано мінімальні межі штрафу на рівні розміру заподіяної злочином шкоди або отриманого доходу, а максимальний розмір не обмежений і може визначатися судом на власний розсуд.

Водночас аналіз показав, що в судовій практиці мали місце випадки неправильного застосування кримінального закону при призначенні засудженим такого виду кримінального покарання, як штраф, зокрема:

– досить часто суди призначають покарання у виді штрафу без урахування майнового стану засудженого, відомостей про його сім'ю, наявності утриманців чи інших обставин, що заслуговують на увагу;

– в резолютивній частині вироку не вказують розмір штрафу в кількості нмдг або грошових одиницях;

– деякі суди належним чином не виконують вимоги ст. 99 КК, яка передбачає застосування штрафу лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернуто стягнення, оскільки не досліджують доказів щодо наявності у неповнолітньої особи достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та не наводять у вирокі відповідних мотивів прийнятого рішення;

– непоодинокими є випадки призначення покарання у виді штрафу нижче від нижчої межі, встановлених у санкціях статей (частини статей) Особливої частини КК, без дотримання вимог ч. 1 ст. 69 КК;

– допускаються помилки при призначенні покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків;

– хибною є практика деяких судів повторно звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням;

– деякі судді призначають штраф із розстрочкою без визначення певних частин, якими повинна проводитись виплата;

– деякі суди, розглядаючи заяву засудженого про розстрочку сплати штрафу, на порушення вимог ч. 4 ст. 53 КК приймають рішення про його розстрочку на збільшений, ніж передбачено законом, термін, обґрунтовуючи таке рішення відсутністю можливостей у винної особи для сплати штрафу.

Слід зауважити, що усунення зазначених в аналізі недоліків сприятиме правильному та однаковому застосуванню закону при розгляді справ зазначеної категорії.